

EŞ'ARİ'NİN ALLAH'IN VARLIĞI VE SIFATLARI HAKKINDA KULLANDIĞI BAZI ARGÜMANLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Halife KESKİN*

Giriş

İslam inanç esasları temelde vahye dayanmaktadır. Kur'an mümin olan bir ferdin inanması gereken hususları net olarak ortaya koyduğu gibi, birçok ayette bu inançları temellendirerek inancın makul olduğunu gösterecek gerekçeleri de bildirmiştir.

Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları ile ilgili inanç Kur'an'ın en fazla üzerinde durduğu ve değişik vesilelerle delillendirdiği itikad esasıdır. Ancak Kur'an'ın, Kelam ilminde olduğu gibi Allah'ın varlığını ve sıfatlarını dolaylı yollardan akıl yürütme ile ortaya koyduğunu söyleyemeyiz. Kur'an ayetleri inancın gerekçelerini insana doğrudan takdim eder ve inanmanın makul, inançsızlığın ise akıl dışı olduğunu açıkça beyan eder.

Kur'an'ın ortaya koyduğu ve kendi usulü ile delillendirdiği inanç esasları sahabe ve onları takip eden müminler tarafından tartışılmaksızın kabul edilmişti. Bu tavır Müslümanların büyük çoğunluğu için birkaç asır devam etti. Bazı kısmi tartışmalar olmuşsa da bu durum siyasi birçok probleme rağmen asırlar boyu

---

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı.

*Eş'ari'nin Allah'ın Varlığı ve Sıfatları Hakkında Kullandığı
Bazı Argümanların Değerlendirilmesi*

hakim oldu. Ancak İslam dünyasında ortaya çıkan farklı inanç temellerine dayalı görüşler Müslümanların saf akidelerini de tartışılır alana çekti. Bu tartışmalarda öncelikle Mu'tezile olarak adlandırılan grubun yer aldığını görmekteyiz. İslam kaynaklı olmayan tartışma alanları yine Kur'an kaynaklı olmayan usullerle ele alınmaktaydı. Mu'tezile alimlerinin, çoğu zaman genel olarak İslam dinini diğer felsefi ve dini ekollere karşı savunurken onların metotlarından da yararlandıkları bugün genel kabul gören bir husustur. Bu durum sadece metotlardan yararlanma ile sınırlı kalmamış birçok problem de İslam dünyasına taşınmıştır. Bu işlem daha sonra birçok düşünce akımı tarafından daha da yaygınlaştırılmıştır. Yine genel kanaat olarak şunu söyleyebiliriz: Selef tavrı bu tür bir kargaşaya mani olmaya çalışmıştır. Onun devanî olarak kabul edilen Ehl-i Sünnet kelamı da en azından inançlar açısından ilk dönem safiyetini muhafaza etmiştir. Giriş bilgileri ve metodu ihtiva eden bölümler dışında asıllar itibariyle bu iddia kabul edilebilir görünmektedir.

Bu anlamda inanç esaslarına Ku'ranî yaklaşım diyebileceğimiz tavrın Ehl-i Sünnet kelamının habercileri olan Haris el- Muhasibi, İbn. Küllab el-Basri gibi kişiler tarafından devam ettirildiği gibi Sünni kelamının ilk dönemlerinde de hakim bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Bilhassa Mu'tezile kelam sisteminin inançları temellendirme hususunda diyalektik istidlal metotlarını ve unsurlarını kullanmaya başlamasından önce, Kur'an'ın açıkça doğrudan anlatımı Müslümanların takip ettikleri metot olarak görülmektedir. Ancak Mu'tezile ekolü düşünürlerinin felsefenin metot ve malzemelerini alarak daha işlek hale getirip kullanmaya başlamasıyla Müslüman inançlarının vahiyden bağımsız olarak yalnızca akılla delillendirilebileceği hatta delillendirilmesi gerektiği genel bir kabul olarak önümüze çıkmaktadır.¹

Kelam ilminin Allah'ın varlığını istidlalde kullandığı hüdûs, imkân v.b. meşhur deliller hem kavram olarak ve ham de usul olarak Kur'ân öncesi döneme

---

¹ Maturidi, *Kitâbu't-Tevhîd*, İstanbul 1979, s. 3 vd.; Cuveyni, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 8; Allame Hillî, *el-Bâbu'l-Hâdî Aşar*, Meşhed 1370, s. 3.

aittirler. Daha sonra kelamcılar elinde bu deliller iyice rafine edilmiş anlatılabilir olmaları için birçok mebadi ihdas edilmiştir. Böylece delillerin anlaşılır ve anlatılabilir olması öylesine zorlaşmıştır ki, gayesi neredeyse gözardı edilebilir olmuştur. Ancak bunlar çok önemli fikri çabaların meyveleri olarak İslam düşüncesinin ulaştığı mertebeyi göstermeleri açısından çok güzel örneklerdir.

Bu çerçeve içerisinde Ehl-i Sünnet Kelamı'nın ilk iki mümessilinden ikincisi olan Eş'arî'nin Allah'ın varlığını ve sıfatlarını delillendirirken kullandığı bazı argümanların ihtiva ettikleri kavramlar ve metot açısından Kur'ân'ın açık anlatımına mı; yoksa felsefî diyalektik metodun dolaylı ifade metoduna mı daha yakın olduğunu ele alacağız.

I. Eş'arî'de İsbat-ı Vacib

Allah'ın varlığının istidlali söz konusu olunca İslam düşüncesinde genel olarak iki temel akımdan bahsedilmektedir. Bu iki akım da Allah hakkında akılla bilgi elde edilebileceğini temel olarak almaktadır. Bunlar: Kelamcılar ve filozoflardır. Her ne kadar bu iki akımın kendine ait birtakım delilleri var gibi görünse de filozofların delillerinin tamamı kelamcılar tarafından da kullanılmıştır. İslam düşünce tarihinde birçok akli delil bu anlamda kullanılmıştır. Fakat bunlar arasında en meşhur olan üç grup delilden bahsedebiliriz: Hüdus, imkan ve inayet-ihtira delilleri. Ama bu deliller ham farklı düşünce akımları tarafından farklı olarak ele alınmış, hem de farklı düşünürler bunlara değişik açılardan yaklaşmıştır. Bu nedenle temel birkaç ifade dışında delillerin değişmeyen bir takrirleri olmadığı gibi delil getirmede sınırları kesin belli bir usulden de bahsetmek oldukça zordur. Bu hususta Eş'arî'nin de kendine özgü, genel kalamî ve felsefî yaklaşımdan farklı bir tutumu olduğunu söyleyebiliriz.

Gördüğümüz kadarıyla İmam Eş'arî Allah'ın varlığı ile ilgili deliller ortaya koyarken Kur'an'da olduğu gibi alemde hareket eder. Alemdeki herhangi bir unsurun var oluşundan hareket eder. Varlıkların kendi başlarına var olamayacakları üzerine bina eder düşüncelerini.

*Eş'ari'nin Allah'ın Varlığı ve Sıfatları Hakkında Kullandığı
Bazı Argümanların Değerlendirilmesi*

Allah'ın varlığını akli olarak istidlal etmeye başladığı ilk cümlesi bize bu konuda ipucu vermektedir. O bu husustaki soruyu şu şekilde ortaya koyar:

*"Alemin kendisini var kılan bir Sâni'i ve onu idare eden bir müdebbiri olduğunun delili nedir?"*²

Bu soru İmam Eş'arî'nin hüduş, imkan vb. kavramlardan değil de doğrudan alemin varlığından ve düzenli işleyişinden hareketle Allah'ın varlığına gitmek istediğinin açık işaretidir. Aynı cevaba ulaşmak için diğer kelamcılarının kullandığı soruların farklı olduğunu görmekteyiz. Kendisi de Eş'arî kelamcısı olan İmamü'l-Harameyn el-Cuveynî bu noktada farklı bir yol izlemektedir. Akıl yürütmenin inançların bilinmesinde vacip olduğunu delillendirip ilmin mahiyeti ve türleri hakkında söz söyledikten ve akli bilginin zorunlu olduğunu ispat ettikten sonra o, alemin hadis olduğunu ispat etmeye koyulmaktadır. Bunu da alemin cevher ve arazlardan oluştuğu fikrine dayandırmaktadır. Burada kullanılan tanımlar ve istidlal yöntemi tamamen kavramlar üzerine dayanmaktadır. Kitabü'l-İrşâd'ta temel olarak hüduş ve kıdem zıtlığından hareketle Allah'ın varlığı delillendirilmektedir.³

Aynı durum İmam Mâtürîdî'nin metodunda da görülmektedir. O da Allah'ın varlığından bahsetmeden önce bilgi ve bilginin kaynaklarını ele almakta ve alemde var olan şeylerin hadis olduğunu belirlediği üç bilgi kaynağından elde edilen bilgilerle ispat etmeye çalışmaktadır.⁴ İmam varlıkların (aynların) hadis olduklarını delillendirirken önce Kur'an ayetlerine başvurmaktadır. Allah'ın yaratıcılığını ifade eden ayetler burada delil olarak takdim edilmektedir. Hissi delilleri de anlattıktan sonra akli-istidlali delil olarak da hareket-sükun, hüduş-kıdem kavramlarını kullanmaktadır.⁵ Alemin hadis olduğu değişik bilgi vasıtaları ile elde edilen veriler

---

² Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a*, Beyrut 1952, s.1.

³ Cuveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 17-29.

⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't- Tevhîd*, s. 11 vd.

⁵ Mâtürîdî, *a.g.e.*, s. 11-13.

ışığında ortaya konulduktan sonra alemin bir “muhdisi” olduğu ve sonra da bu muhdisin “bir” olduğu isbata çalışılmaktadır.⁶

Yeniden Eş’arî’nin sorusuna dönecek olursak, o bu soru ile alemin hem yaratıcıya ihtiyacına işaret etmekte ve hem de yaratılmış alemin varlığını devam ettirebilmesi için bir müdebbire muhtaç olduğunu belirtmektedir. Soruya verdiği cevabı ele aldığımızda ise önceliğin en üstün yaratılmış olarak kabul edilen insanın hem yaratıcı ve hem de müdebbire ihtiyacı olduğu gerçeğine verilmiş olduğunu görmekteyiz:

“En üstün kemale sahip insan anne karnında bir damla su idi (nutfe). Sonra bir kan pıhtısı, sonra bir et parçası haline döndü, neticede et kemik ve kandan oluştu. Biz onun kendisini halden hale aktaranın kendisi olmadığını kesin olarak biliyoruz. Zira biz insanın en olgun çağında ve alken en yetkin olduğu dönemde bile, kendisine ne kulak ne göz meydana getirmeye ne de kendisi için bir organ yaratmaya muktedir olmadığını görüyoruz. Bu onun zayıf ve eksik halinde (anne karnında nutfe iken) herhangi bir fil yapmaktan aciz olduğunun delilidir. Çünkü bir kişi zayıf ve eksik olduğu halde muktedir olduğu bir işi, güçlü ve mükemmel olduğu zaman daha kolay yapabilir. Buna karşılık en güçlü ve yetkin olduğu zaman yapamadığı bir fiilden güçsüz ve noksan olduğu zaman daha acizdir.”⁷

Eş’arî Allah’ın varlığını istidlale başlarken öncelikle insana dayanan bir yol izlemektedir. Alemin bir yaratıcısı ve yöneticisi olduğu iddiası insanın buna ihtiyacından hareketle istidlal edilmektedir. Çünkü insan alemdeki bütün varlıklardan daha üstündür. O hem fiziki üstünlüğü; duyu organları ve varlık aleminde inşa faaliyetinde bulunmasını mümkün kılacak yeteneklerle donatılmış olması ve hem de manevi kemali; varlık alemini anlamaya ve onda fiil yapmaya imkan veren akli

---

⁶ Mâturîdî, a.g.e., s. 17-27.

⁷ Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, *Kitâbu'l-Lum'a*, Beyrut 1952, s.2

*Eş'ari'nin Allah'ın Varlığı ve Sıfatları Hakkında Kullandığı
Bazı Argümanların Değerlendirilmesi*

ve sezgileriyle diğer bütün yaratılmışların ötesinde iktidara sahiptir. Eğer kendine yeterli olabilecek bir varlık var ise bu insan olmalıdır. Öte yandan insan, varlıkta bulunan mükemmelliği en kolay ve doğrudan kendi nefsinde müşahede etmektedir. Eğer alemin mükemmelliği hakkında bir şeyler söylenecekse, buna insandan başlamak en kolay ve doğru yol olarak kabul edilebilir. Çünkü insan, en iyi kendini tanımakta ve doğrudan nefsinin idrak etmektedir. Bu nedenle İmam Eş'arî'nin insandan başlaması hem kolay kavranır olması açısından hem de Kur'an ayetlerine mutabakatı açısından önemlidir. Ayetlerle ilgisi hakkında bir şeyler söylemeden önce onun istidlalini biraz daha takip etmemiz gerekmektedir:

“İnsanı çocuk, genç ve yaşlı olarak müşahede etmekteyiz. Ve kesin olarak biliyoruz ki, onu gençlik halinden yaşlılık haline kendisi nakletmemektedir. Çünkü insan ihtiyarlığı kendisinden uzaklaştırmaya ve kendisini gençleştirmeye ne kadar çabalarsa çabalsın buna muvaffak olamamaktadır. İnsanın kendisini istediği hale nakledememesi onu bir halden diğer bir hale nakleden bir nakledici ve bulunduğu halleri idare eden bir müdebbirin olmasını gerektirir. Çünkü onun bir halden diğer hale intikali bir nakledici ve müdebbir olmaksızın imkansızdır.”⁸

Eş'ari insandan başlayan ve Yaratıcıya ulaşan yolu bulmak için iki farklı durumu ele almaktadır: Bir tarafta insanın yok iken ana karnında bir kan pıhtısında hayat bulması; diğer yanda ise onun halden hale düzenli ve her hal için gerekli hazırlıklar yapılarak aktarılıyor olması. Burada Eş'arî'nin dikkat çektiği bir önemli nokta da insanın başına gelen bu hadiseler hakkında bilgisinin ve kudretinin müdahil olmadığıdır. O halde hem yokluktan varlığa geçişte ve hem de halden hale düzenli olarak aktarıldığı ilim ve kudret sahibi bir varlığa ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu tarz akıl yürütmenin hem metot olarak ve hem de kullanılan malzeme olarak Kur'an'dan alınmış olduğu açıktır.⁹ Öte yandan aynı yol Eş'arî'den önce

⁸ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a*, s.2

⁹ el-Hac, 22/5; el-Mü'minûn, 23/14; Gâfir, 40/67; el-Kiyâme, 75/38.

İmam-ı Azam tarafından da kullanılmıştır. O da bir insanın anne karnından bütün mükemmelliği ile çıkışını ve güzel yaratılışa sahip oluşunu ilim ve hikmet sahibi bir Sanatkar'a bağlamaktadır.¹⁰ Yine Kur'an'da var olan her şeyin ilim ve kudret sahibi bir yaratıcıya delalet ettiğini ifade eden ayetlerde olduğu gibi İmam Eş'arî'nin de alemde var olan sanat eseri eşyalardan hareketle Allah'ın varlığına deliller getirmektedir:

"Pamuğun eğirilmiş ip, sonra dokunmuş kumaş haline gelmesi dokumacı, hikmet ve bilgi sahibi bir sanatçı ve müdebbir olmaksızın mümkün olamaz. Pamuğu alıp herhangi bir dokumacı ve usta olmaksızın önce egirilmiş ip, sonra da dokunulmuş kumaş olmasını bekleyen birisi cahilce ve ahmakça bir iş yapmış olur. Aynı şekilde bina bulunmayan boş bir arsada mimar ve usta olmaksızın, toprağın önce tuğla haline gelmesini ve onların da dizilerek bina meydana getirmesini bekleyen de ahmaktır."¹¹

Eş'arî burada insanın kendi yapıp etmeleri ve insan eliyle meydana getirilen eserler ile Allah'ın varlığına ulaşmaya çalışmaktadır. Varlık aleminde mevcut olan unsurların kendiliğinden düzenli ve intizamlı bir şekilde biraraya gelerek anlamlı ve faydalı bir bütünlük oluşturmasının imkansız olduğunu ve bunu beklemenin de akıl dışı bir davranış olacağını herkes zorunlu olarak bilir. O halde insanın kendi varlığının da maddi unsurlarının tesadüfen, kendiliğinden biraraya gelip değişik merhalelerden geçerek oluşmasının imkansız olduğu da aşıkardır. İnsan alemdeki var olan şeyleri ilmi ve hikmeti ile sanatkarane düzenlerken, sanat eseri olan bedeninin de bir Yüce Sanatkar tarafından düzenlendiğini anlar. Böylece, Eş'arî'ye göre insan kendisinin alemde var olan diğer varlıklar üzerindeki tasarrufundan hareketle Allah'ın nefsi üzerindeki tasarruf ve tedbirini idrak eder.

---

¹⁰ Bekir Topaloğlu, *İslam Kelamcılarında ve Filozoflarında Göre Allah'ın Varlığı-İsbât-ı Vâcib*, Ankara 1995, s.75.

¹¹ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a*, s. 2.

*Eş'arı'nın Kitâbu'l-Lum'a'da Allah'ın Varlığı ve Sıfatları Hakkında Kullandığı
Bazı Argümanların Değerlendirilmesi*

Eş'arı'nın Kitâbu'l-Lum'a'da Allah'ın varlığını istidlalde kullandığı bu tür delillerin kalamcılar ve filozoflar tarafından da kullanılan “gaye ve nizam” deliline ya da “hüdü” deliline benzetilmesi mümkün olmakla birlikte onun istidlal tarzı ve seçtiği örnekler teorik kavramları¹² değil müşahede alanındaki varlıkları delillerinde temel aldığı göstermektedir. Bu tarz bir istidlalin de Kur'an'ın metodu olduğu açıktır. Diğer taraftan Allah'ın sıfatları konusunda da İmam Eş'arı'nın buna benzer bir yol izlediğini görmekteyiz.

II. Allah'ın Sıfatları

a. Allah'ın Birliği

Allah'ın sıfatları konusunda genel olarak kelimada Allah'ın birliği ve ilim sıfatı one çıkarılmıştır. Biz de burada örnek seçerken bu iki sıfat ile ilgili istidlalleri ele alacağız. Tevhid sıfatının öncelenmesi İslam Dini'nin bir “Tevhid Dini” olarak adlandırılmasından olabilir. İlim sıfatı ise şöyle ya da böyle diğer bütün sıfatların dayanağıdır.

Yukarıda ele alınan örnekler ve Eş'arı'nın eserinde zikrettiği diğer delillerle, alemin yaratıcıya ihtiyacı olduğu kesin olarak ispat edildikten sonra; ikinci adım bu yaratıcının tek olduğunun gösterilmesidir. Aslında alemin yaratıcısının varlığını kabul ettikten sonra O'nun birliği karmaşık istidlallere muhtaç olmayacak kadar açıktır. Bu nedenle İmam alemin yaratıcısının var olduğunu ispat etmek için kullandığı anlaşılır ve sade üslubunu burada da sürdürmektedir. Birazdan işaret edeceğimiz gibi bu meselenin çözümünde de Eş'arı Kur'an ayetlerini takip etmektedir.

Birden fazla yaratıcının var olması durumunda alemin var olması imkansızdır. Eş'arı bu iddiayı şöyle delillendirir:

---

¹² Teorik kavramların istidlalde nasıl kullanıldığı ve bunun anlaşılabilirliğe etkileri için bkz.: Maturidi, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 16-17; Cuveyni, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 17; Ebû Mu'in en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, Ankara 1993, c. I, s. 62 .

“Eğer eşyanın iki sanii olsaydı, onların tedbiri belli bir düzen içerisinde ve hikmet üzere olamazdı. Diğer yandan onlardan birisinin ya da ikisinin de aciz olması gerekirdi. Çünkü onlardan birisi herhangi bir insana hayat vermeyi, diğeri de onu öldürmeyi irade ederse; bu durumda ya birisinin ya da ikisinin de iradesinin gerçekleşmesi gerekecektir. İkisinin de istediğinin olması alken muhaldir. Çünkü bir feâdin aynı anda hem diri hem de ölü olması imkansızdır. Birisinin muradının gerçekleşmesi durumunda ise, istediğini yerine getiremeyen acizdir. iradesi gerçekleşmeyen aciz varlık ise ilah olamaz. Bu da alemin yaratıcısının tek olduğunu açıkça göstermektedir.”¹³

Allah'ın birliği konusunda burada ele alınan akıl yürütme neredeyse bütün kelamcılar tarafından kullanılmıştır.¹⁴ Bunun gerekçesi olarak, Eş'arî'nin de bu sözlerinin akabinde işaret ettiği gibi, buradaki akıl yürütmenin daima Enbiya suresi 22. ayete dayandırılmış olmasını gösterebiliriz. Ayette *“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı yer ve gök fesada uğrardı”* buyurulmaktadır. Eş'ari ayeti hem zikrederek ve hem de kelamcılarının daha sonra takip ettikleri gibi bir şekilde açıklayarak Allah'ın vahdaniyet sıfatını ispat etmeye çalışıyor.

Ayet alemdeki nizamın varlığının ve devamının ancak ilahın bir olmasıyla mümkün olduğunu söylemektedir. Eş'arî buradan hareketle birden fazla ilah bulunması durumunda, alemin var olmasının imkansızlığını ve nizamın bozulmasının gerekçesini her ilahın, uluhiyetin gereği olarak, iradesini gerçekleştirmek zorunda olmasına bağlamaktadır. Çünkü iki ilahın olması durumunda alemdeki ahenk ve düzen bozulacaktır.

Aynı sıfatın ispatı sadedinde İmam Mâturidî'nin de bazı farklılıklarla bu akıl yürütmeyi takip ettiğini görmekteyiz. Önce Allah'ın bir olduğunun sem'î, akli ve

---

¹³ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a*, s.6-7.

¹⁴ Örnek olarak Bkz.: Maturidi, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 19-23; Cuveyni, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 52 vd.; Ebû Mu'in en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, c. I, s. 109.

*Eş'ari'nin Allah'ın Varlığı ve Sıfatları Hakkında Kullandığı
Bazı Argümanların Değerlendirilmesi*

alemin şahadeti olmak üzere üç ayrı yoldan ispat edilebileceğine işaret eden İmam Maturidi kelimenin tahlili ile yola çıkar ve alemde hiçbir kişinin ikinci veya diğer ilahlardan haber vermediğini söyleyerek bunun ancak bir vesvese olduğunu ifade eder. Çünkü eğer bir başka ilah olsaydı o da mucizelerle desteklenmiş peygamberler ve kitaplar gönderirdi.

İmam Maturidi bunları belirttikten sonra Eş'arî kullandığı istidlali ele alır, ancak onun üzerinde durduğu iradenin çakışması dolayısıyla alemde meydana gelecek karışıklık değil daha ziyade kudreti gerçekleşmeyen varlığın acizliği üzerine kurulmuştur.¹⁵ Diğer yandan Eş'arî'nin de işaret ettiği gibi alemdeki düzen ve intizamın tek bir sünnetin eseri olduğu hakikatini ele alarak meseleye akli izahlar getirir. Akabînde Eş'arî'nin burada ele almadığı, Allah'ın birliği konusunda işaret edilmesi gereken, benzersizliğini de, sayıca tek olmakla birlikte kendine özgü varlık olması açısından ele alır.¹⁶ Eş'arî ise, Allah'ın mahlukata benzemediğini bir oluşundan ayrı bir konu olarak ele almış, birliği ve benzersizliği arasında irtibat kurmamıştır. Tamamen ayetlere dayalı olarak meseleyi ele almış olmasına rağmen Allah'ın benzerinin olmadığını ifade eden ayetleri yaratılmışlara benzemediği şeklinde anlayarak bu yönde akıl yürütmüştür. Bu konuda ise "hadis" ve "mümkün" kavramlarını kullanmıştır.¹⁷

Burada Eş'arî Allah'ın bir olmasını ele alırken bunu yalnızca bir açıdan yorumlamıştır. Halbuki İslam düşünürleri Allah'ın Birliği meselesinde O'nunu sayıca tek olması yanında, mürekkep olmaması, kendine özgü bir varlık olması, sıfatlarının hiçbir varlığın sıfatlarına benzememesi gibi çeşitli özelliklerini de konuya dahil etmektedirler. İslam inancında Allah'ın bir olduğu gibi birçok isminin de olduğu kabul edilmektedir. Kelam alimleri, Allah'a Kur'an ve hadislerde izafe edilen ve bunlarla Allah'ın çokça zikredilmesi istenilen isimlerin var olabilmesi için bu isimlerin delalet ettiği vasıfların da bulunması gerektiği

---

¹⁵ Maturidi, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 19-21.

¹⁶ Maturidi, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 23.

¹⁷ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a*, s. 6.

konusunda önemli ihtilaflara düşmüşlerdir. Allah'ın sıfatlarının varlığı Ehl-i Sünnet kelamının en çok önem verdiği konulardan birisidir. Eş'arî de sıfatların ispatı konusunda ilim sıfatına öncelik vermektedir.

b. Allah'ın İlimi

Öncelikle bu sıfat ile ilgili inancı şöyle kısaca ele alalım: İslam inancında Allah'ın bilgisi ezeli yani başlangıcı olmayan, bir bilgidir. Bu tür bir bilgi sadece Yaraticı olan Allah'a mahsustur. Allah bu bilgiyle ezelde muttasıf olduğundan dolayı o diğer varlıkların bilgisine benzemez. Bu bilgiyi "*mutlak ilim*" diye isimlendirmek de mümkündür.¹⁸ Bu kavram İlahi bilgi için bir sınır, bir tahdid olmadığını, şartlarla kayıtlı bulunmadığını ve de aynı zamanda kesin bir bilgi olduğunu ifade etmektedir.

Allah'ın bilgisi sonradan olamaz. Mesela biz yarını ancak yarından sonra bilebiliriz. Halbuki Kadim bilgi onu olmadan önce bilir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Hadis bilgi vakıa ile kayıtlı olduğundan, belirli bir vakıa ile ilgili bilgi ancak o vakıanın vukuundan sonra vücuda gelebilir. Halbuki Kadim bilgi vakıaya bağlı olmadığından ve ezeli olduğundan dolayı oluşu önceden kesin ve zaruri olarak bilir.¹⁹

İlahi Bilgi, beşeri bilgide olduğu gibi, iktisabi bir bilgi olmadığından dolayı zamana, mekana ve sebebe bağlı bir bilgi olmakla vasıflandırılmaz. Zira bu tür bilgide esas olan değişmedir. Değişme ve yeniden oluşum ise bilgiden önce bilinen şeyle ilgili bir cehaletin varlığını tasavvur etmeyi iktiza eder. Halbuki uluhiyet hiçbir yönden noksan ifade etmeyecek olan, kemal manasında olan bir sıfatla ancak tavsif edilebilir. Cehl ise apaçık bir noksanlık olduğundan dolayı, İlahi Zat'a cehlin izafe edilmesi muhaldir.²⁰ Allah, insanların görmedikleri, onlar

¹⁸ Pezdevi, *Usûlu'd- Dîn*, s. 10.

¹⁹ Eş'arî, *Kitâbu'l-İbâne*, s. 12; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, c. 1, s. 257. Mu'tezile de Allah'ın ezelde bilici olduğunu kabul eder, ancak bir ilimle değil zatından dolayı bilir. (bkz. Ebu'l- Hüseyin el-Hayyat, *Kitâbu'l-İntisar*, Beyrut 1957, s. 50.)

²⁰ Eş'arî, *Kitâbu'l-İbâne*, s.12; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, c. 1, s. 258.

*Eş'ari'nin Allah'ın Varlığı ve Sıfatları Hakkında Kullandığı
Bazı Argümanların Değerlendirilmesi*

için gayb ifade eden şeyleri²¹ hatta insanların kalbinden geçenleri de bilir.²² Kadim olan İlahi bilgi, gizli- açık, olmuş veya olacak her şeye taalluk eder..

İlahi bilgi'nin eşyaya nisbeti diğer sıfatlarda da olduğu gibi kelamcılar tarafından taalluk olarak isimlendirilir. İlahi bilginin faal bir sebep mi, yoksa meful bir mana mı olduğu veya bu iki şıkkın dışında farklı bir statünün imkanını, ayrıca objelerine ontolojik bir tesirinin olup olmadığı gibi problemler burada bizi ilgilendirmemektedir. Burada biz ilahi sıfatlar hakkındaki inanca örnek olması açısından ilim sıfatı hakkında kısaca bilgi vermeye çalışmaktayız. Bilindiği gibi; İslam tefekkür tarihinde yaratılmış alem ile Yaratıcı arasında nasıl bir ilişki vardır sorusunun cevabı ile ilgili değişik ekollerin görüşlerinin şeklini tayin eden ve en çok üzerinde tartışılan husus İlahi bilgidir. Diğer ilahi sıfatlarla ilgili bütün tartışmalar ilim sıfatına irca edilebilir.

Burada bizim gördüğümüz kadarıyla umumi olarak sünni kelamcılar İlahi bilgiyi bir aktif sıfat olarak ele almamaktadırlar.²³ İlim sıfatı fiili değil zati sıfatlardandır. Bu durumda zati olan diğer sıfatlar için örnek olarak alınabilir. O var olacak şeyi bilmektedir, ama bu bilgi sadece bilgi olduğundan dolayı mahiyeti icabı varlığı gerektirmemektedir. Bu tarife göre, bilgide esas olan pasif bir ihatadan ibaret olan taalluktur.²⁴

Filhakika Kur'an'da İlahi Bilgi ile ilgili ayetlerde, bu tür bilginin, varlığı gerektirdiğine dair bir işaret bulunmamakta ve aktif bir sıfat olmaktan öte var olan ve olacakları ihata eden bir sıfat olduğu anlaşılmaktadır. Gerçi Kur'an İlahi bilginin mahiyeti veya Allah'ın ezeli İlmî diye bir kavram getirmiş değildir. Ancak Allah'ın bilinmesi mümkün olan her şeyi bildiğini, gizli ve aşikar her şeyden haberdar olduğunu beyan etmektedir.²⁵ Gelecekte olacak şeyleri de Allah'ın apaçık bildiği

---

²¹ En'am, 6/59.

²² En'am, 6/3.

²³ Gazâlî, *el-İktisâd Fi'l-İ'tikâd*, s. 66; Şehrestani, *Nihâyetü'l-İkdâm*, s. 239.

²⁴ Şehrestani, *Nihâyetü'l-İkdâm*, s. 239.

²⁵ Mesela bkz.: En'am, 6/59, Hac, 22/70,76; Furkan, 25/6; Neml, 27/65-74; vb.

Kur'an ayetleriyle sabittir. O olacak şeyleri olmadan önce bilir.²⁶ Mesela Allah'ın gelecekte haberler vermesi, geçmiş peygamberleridaha onların zamanında, gelecek olan bir peygamberle müjdelemiş olması, vb. vakıalar bildiren ayetler bu anlamda zikredilebilir.²⁷

Allah'ın bilgisi hakkında temel inançlara kısaca göz attıktan sonra Eş'arî'nin bu sıfatı nasıl temellendirdiği problemini ele alabiliriz.

Eş'arî meseleye iki ayrı açıdan bakmaktadır. Öncelikle Allah'ın bütün sıfatları gibi ilim sıfatının varlığı ispat edilmekte daha sonra ise sıfatların ezeliyeti problemi işlenmektedir. Eş'arî'ye göre, Alim, Kadir, Hayy gibi isimlerin Allah'a izafe edilebilmesi için bu isimlerin delalet ettikleri sıfatların öncelikle Allah'ta bulunması gerekmektedir. O İlahi isimlerin mevcudiyetini İlahi sıfatların mevcudiyetine bağlamaktadır ki, bu görüş, onun terk ettiği Mu'tezile ekolünün görüşüne tamamen aykırıdır. İsimlerin sıfatları gerektirdiği konusu Eş'arî'de tartışılmayacak kadar açık-seçik ortaya konulmuştur. Bütün sıfatların varlığını ispat için de ilim sıfatını öne çıkarmaktadır.

Eş'arî'nin ilim sıfatının isbatında yine Kur'an'ı takip ettiğini söylemek mümkündür:

"Muhkem olan fiiller ancak alim olan bir zattan muntazam bir hikmetle meydana gelir. Aynı şekilde dokumacılar ince bir sanatla ipeği işlerken, bunu yapmayı bilmeyen ya da iyi yapamayan birisi için bu sanatı icra etmek mümkün değildir. Hem Allah'ın insana verdiği hayat, işitme, görme gibi özellikler; bunların organları ve yeme, içme organları gibi organlardaki mükemmelliğe, kainata ve onda bulunan güneş, ay ve yıldızların yörüngelerine baktığımız zaman bunların hepsini yapanın söylediğimiz gibi her şeyi kemaliyle bildiğine delalet ettiğini görürüz.

²⁶ Lokman, 31/34.

²⁷ İmam Eş'arî, Allah'ın olacak şeylerle ilgili bilgisi hususunda bu tür ayetleri delil olarak takdim etmektedir. bkz.: Eş'arî, *Kitâbu'l-İbâne*, s. 40-41.

*Eş'ari'nin Allah'ın Varlığı ve Sıfatları Hakkında Kullandığı
Bazı Argümanların Değerlendirilmesi*

*Hikmetli işlerin alim olmayan, cahilden sadır olması mümkün olsaydı, cansızların ve cahillerin de hikmetli fiiller yaptığını kabul etmemiz gerekirdi. Bunun muhal olması hikmetli sanatların ancak alim bir zattan sadır olduğunun delilidir.*²⁸

Allah'ın varlığını ispat ederken izlediği metodun bir benzerini Eş'arî'nin burada da ele aldığını görmekteyiz. O daha önce de yaptığı gibi düzenli fiillerin ve hikmetli işlerin bir sanatkarın varlığına işaret ettiği, aynı zamanda sanatkarın alim olduğuna da işaret ettiğini söylemektedir. Eş'arî insan ve sanatları ile Allah ve yaratması arasında bir analogi yapmaya çalışmaktadır. Bilindiği gibi mütekaddimün kelim alimleri tarafından sıklıkla kullanılan, temelde Kur'an'a dayanan ve "delaletü'ş-şahid ale'l-gaib" olarak isimlendirilen temsili anlatım metodu, inancın dile getirilmesinde en kolay ifade edilebilen ve en anlaşılır yoldur. Eş'arî'nin burada insandan sadır olan düzenli, hikmetli ve bir sanat bilgisine ihtiyaç gösteren fiillerin (dokumacılık, inşaat vb.) onu yapan kişinin bu işler hakkında alim olduğunu gösterdiğini ileri sürerek; alemdeki bunca hikmetli işleri (insanın yaratılması, güneş, ay ve yıldızların muntazam yörüngeleri ve şaşmaz düzen) yapan Allah'ın da ilim sahibi olduğunu ispat etmektedir. İpeği işlemek için nasıl ki bilgi gerekiyorsa kainattaki muntazam işleyiş de hikmet ve ilim sahibi bir Yaratıcı'yı gerektirir.

Eş'arî İlim sıfatını ispat ettikten sonra genel olarak diğer sıfatları da aynı tarzda işlemekte, temel olarak aldığı ilim sıfatına dayanmaktadır. Ancak sem', basar gibi biraz daha antropomorfik vasıflar söz konusu olduğunda temsili anlatımı terk ettiği görülmektedir. Bütün sıfatların ezeli olduğunu kabulde de hayat sahibi bir varlığın kemal sıfatlardan mahrum olması durumunda mükemmel olamayacağı tezinden hareket etmektedir. Allah'ın vasıflarının ezeli olmadığını iddia etmenin uluhiyetin mutlak mükemmelliği ile bağdaşmayacağını söylemektedir.²⁹

---

²⁸ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a*, s. 10.

²⁹ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a*, s. 11.

Sonuç

Eş'arî'nin Kitâbu'l-Lum'a adlı eserinden hareketle onun Allah'ın varlığı ve sıfatları ile ilgili birkaç delilini ele aldığımız bu çalışmada önceden tahmin ettiğimiz gibi, daha sonraki kelamcıların tamamen nazari kavramlara dayanan tahlilleri yerine Kur'an ayetlerini takip eden, çoğu zaman da istidlalini bir ya da birkaç ayetle nihayetlendiren bir yol izlediğini gördük. Çoğunlukla Kur'an'da var olana temsili anlatım Eş'arî'nin takip ettiği metot olarak önümüze çıkmaktadır. Mu'tezile'nin aşırı tenzihçi yorumları yerine genel olarak Müslüman toplumun kabul edebileceği ve anlamakta fazla zorlanmayacağı bir ifade tarzı takip etmektedir, Eş'arî. Buna rağmen bazı durumlarda mesele gerektirdiğinde tenzihi açıklamalarda da bulunduğu müşahede etmekteyiz. Ancak sonraki eşarî kelamcılarının sıkça başvurduğu felsefi izah ve kavramlara pek fazla yer vermediği de açıktır.